

Turkish Studies

Language / Literature

Volume 13/28, Fall 2018, p. 953-974

DOI: 10.7827/TurkishStudies.14391

ISSN: 1308-2140

Skopje/MACEDONIA-Ankara/TURKEY

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

EXCELLENCE FOR THE FUTURE
IBU.EDU.MK

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: Kasım 2018

✓ Accepted/Kabul: Aralık 2018

✍ Referees/Hakemler: Prof. Dr. M. Edip ÇAĞMAR - Doç. Dr. Yahya SUZAN - Dr. Öğr. Üyesi Halil AKÇAY - Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KESKİN

This article was checked by iThenticate.

ARAP DİLİNDE DÜZENSİZ ÇOĞULLAR VE BUNLARIN KUR'ÂN'DAKİ KULLANIMLARI

Ahmet TEKİN*

ÖZET

Bu çalışmada Arap dilinin önemli konularından biri olan düzensiz çoğullar ve bu çoğulların Kur'an'daki kullanımları ele alınmıştır. Konuya geçmeden önce çalışmanın giriş kısmında Arap gramerine dair kuralları ilk vazedenden kişi hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca Arap gramerine gereksinim görülmesinin arka planında yatan nedenler irdelenmiştir. Buna ilaveten Arap gramerinin ilk numunelerini ortaya çıkaran dilciler özetle zikredilmiş ve bu ilmin tarihi serüvenine kısaca değinilmiştir. Bunun akabinde çoğulların diğer kısmı olan düzenli eril ve düzenli dişil çoğullara da kısaca temas edilmiş ve düzenli eril çoğullara benzediği için onlara eklenen ve onların i'râbını alan sözcükler hakkında da bilgi verilmiştir. Daha sonra çalışmamızın asıl konusunu oluşturan düzensiz çoğulların kısımlarına yer verilmiştir. Düzensiz azlık çoğulu ve düzensiz çokluk çoğulu ayrı başlıklar altında dilcilerin görüşleri muvacehesinde incelenmiştir. Söz konusu inceleme neticesinde düzensiz çoğulların bu iki kısmı detaylandırılmış ve istatistiki verileri ortaya çıkarılmıştır. Bu veriler ışığında düzensiz azlık ve çokluk çoğullarının yaygın kullanımları dikkate alınarak bunların kısımları ortaya konulmuş ve bu çoğulların i'râbı hakkında bilgi verilmiştir. Bundan sonra düzensiz çoğulların hangi kalıplarının Kur'an'da yer aldığı tespit edilmeye çalışılmış ve Kur'an'da yer almış çoğul kalıplarının her biri için ayetlerden örnekler getirilmiştir. Düzensiz çoğullar ve bu çoğulların Kur'an'daki kullanımlarıyla ilgili varılan sonuçlara çalışmamızın sonuç kısmında yer verilerek çalışma son bulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Arap dili, düzenli ve düzensiz çoğullar, Kur'an.

* Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, E-posta: anadoluplatformu@hotmail.com

---

IRREGULAR PLURALS IN THE ARABIC LANGUAGE AND THEIR USE IN THE QURAN

ABSTRACT

In this study, the irregular plurals as one of the important subjects in The Arabic Language and their use in The Quran were considered. Before the subject was given, it was informed about the person who firstly preached the rules of The Arabic grammar on the first section of study. Moreover, the reasons on the background that The Arabic grammar was required for it were reviewed. Furthermore, the linguists who revealed the first samples of The Arabic grammar were briefly mentioned and the history of this science was given in brief. Then, the regular masculine and feminine plurals which are the other part of plurals were briefly mentioned and the information about words which are added and take their understanding were given because they are similar to the regular masculine plurals. Then, the sections of irregular plurals which are the main subject of our study were included. The irregular littleness plurals and irregular plurality plurals were reviewed under the separate titles in the frameworks of linguists' views. As a result of the aforementioned review, two parts of the irregular plurals were detailed and the statistical data was revealed. In consideration of the data, the parts of irregular littleness and plurality plurals were reveals as their common usage was considered and the information was given about these plurals' understanding. Then, it was tried to be determined about which forms of the irregular plurals are available in The Quran, and the samples from the verses were provided for each of the plural forms in The Quran. The study was ended as the results related to the irregular plurals and their usage in The Quran were added in the conclusion of our study.

STRUCTURED ABSTRACT

As a result of the Arabs' encountering with non-Arab Muslims and living together with them, faulty reading gradually entered into Arabic language. Therefore, the necessity of creating grammatical rules for Arabic language and teaching these rules has emerged. Although there is controversy over the identity of the person who first created the rules about Arabic grammar, according to overwhelming majority Ebu'l-Esveded-Dueli is the person who first created the rules about the Arabic grammar. Ebu'l-Esveded-Dueli has not only created rules about grammar, but also raised students who have a great part in making Arabic grammar as an independent science, reaching a certain standard and interacting with other Islamic disciplines. After learning the Ebu'l-Esveded-Dueli and Arabic grammar and then after the students who have expanded this field further, Halil b. Ahmed (d. 175/791), Sibeveh (d. 180/796) and other linguists who came after them conducted studies in this field. These studies have gradually expanded to cover all aspects of the Arabic language. The works of syntax in these studies have been handled in two different methods as partitioning and mixed. In the partitioning method, subjects of syntax are examined under three main titles: noun, verb and letter. In fact, *el-Enmûzec* by Zemahşerî (d.

538/1144), *el-Kâfiye* by Ibnu'l-Hâcib (d. 646/1249), and *el-Muğni* by Careburdî are dealt through this method. In the mixed method, subjects of syntax are given in a mixed way, not under three main titles of noun, verb and letter. The work *Elfiyye* by Ibn Mâlik (d. 672/1274) and the works *Katru'n-Nedâ* and *Şuzûru'z-Zeheb* by Ibn Hişâm (d. 761/1360) were written with this method. In the works written with these methods, the noun is discussed in many aspects. One of these aspects is the quantitative aspect of the noun. In fact, the noun is used as singular, dual, and plural. There are usually no difficulties in identifying the singular, dual and regular plurals of the noun. However, this cannot be said for irregular plurals because the determination of such plurals is not based on a particular rule, but it is auditory. The word "Cemu'n", which is the Arabic word for the plural word which is the main theme of the study, is the infinitive form of the verb with three letter 'c-m-a', and means in Arabic language bringing more than one separate entities together such as human community and unknown date trees. The word "Mecmeu'n", which is derived from this word, is also used for people and the place where they gather. The word "Cemâa'tun", which is derived from the same base, indicates the plural form of something. The word "Cumû'n", one of the derivatives of this word, is used for the human community. The terminological meaning of this word is given in the form of "Coming compatible nouns side by side in terms of wording and meaning", "indicating more than two entities" and "receiving a symptom that indicates more than two entities through suffixes or changes in the structure of a word". From the above definitions of the word "Cemu'n", it is understood that the plural and dual ways are in intersection in quality, but disintegrated in quantity. In fact, the phrase "bringing together more than one separate entity" in the definition of the word "Cemu'n" is also valid for the duals. However, it is understood that the entity in question is limited to two in dual while there is no such limitation in the plural. As the above-mentioned lexical and terminological terms of the irregular plurals, which are parts of the plural, and parts thereof have taken place in the Quran and attracted the attentions, this study deals with irregular plurals and the use of these plurals in the Quran. As the subject of plurals is one of the important subjects of the Arabic language, it has attracted the attention of the linguists through the creation of grammatical rules of Arabic language. Linguists who worked through this subject have not encounter any difficulties in the determination of regular plurals. However, the same cannot be said for irregular plurals because this part of the plural is sacred and completely attached to the sensation. Before broaching the subject, the historical adventure of the Arabic grammar is given, and regular masculine and regular feminine plurals, which are the other part of the plural, are also briefly mentioned. In addition to this, since it resembles regular masculine plurals, information is given about the words added to them and taken from suffix 'i'. At the end, the parts of irregular plurals, the minority/cem'u'l-kille and the majority/cem'u'l-kesre plurals are examined, and these two parts of the plurals are elaborated in consideration of linguists. In this context, considering the widespread usage, parts of these are given, and the numbers of each are revealed in the light of the statistical data. As a result of the mentioned effort, it is determined that there are four forms of the irregular minority plural/ cem-i' kille, and twenty-three forms of the irregular majority plural/ cem-i' kesre. In addition, singular

of the irregular plurals in our study are also mentioned, and detailed explanations are given on which singular will obtain the plural form. Furthermore, it is tried to determine which forms of irregular plurals have taken place in the Quran. As a result of the presentation of irregular plurals in the Quran, there is a number beyond the number accepted by the linguists in the Quran. In other words, it is concluded that some irregular plurals have taken place in the Quran which are evaluated as şaz and are beyond the forms determined by linguists. The Quran, of which first mass of addressee was Arabs, reflects all the features of Arabic language. In this respect, irregular plurals have also taken place in the Quran. In fact, since the Quran cares about the styles and expressions used by the Arabs in their daily lives, it has not seen any harm in including any kind of expressions among them.

Keywords: Arabic Language, regular plurals irregular plurals, Qur'an.

GİRİŞ

Hız. Peygamber döneminde Arapça fasih bir şekilde konuşulmakta ve Kur'ân ayetleri bu fasih Arapça ile anlaşılmaktaydı. Ancak Hız. Peygamber döneminden sonra İslam toprakları genişlemiş ve Arap olmayanlar ile Araplar aynı ortamda yaşamaya başlamışlardır. Bu ortamlardan biri Hız. Ömer döneminde kurulan Basra şehri idi. (Yâkut el-Hamevî, 1995: I, 432).

Basra şehrinde Araplarla birlikte Arap olmayan Müslümanlar da yaşamaya başlayınca iki çeşit Arapça ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri Arapların kendi aralarında konuştukları fasih Arapça; diğeri de Arap olmayan Müslümanların hem aynı şehri paylaştıkları Araplarla iletişim kurabilmek hem de Kur'ân ve sünneti anlamak amacıyla öğrenip konuşmaya çalıştıkları ve içinde lahn olgusunun bulunduğu Arapçadan oluşuyordu. Acemlerin Arapçasındaki lahn zamanla Araplara da geçince Arapça için gramer kurallarının oluşturulması ve bu kuralların öğretilmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Arap gramerine dair kuralları ilk vazedenden kişi hakkında ihtilaf vardır. Bazılarına göre bu şahıs Ebû'l-Esved ed-Duelî'dir (ö. 69/689). Bazılarına göre ise Nasr b. 'Âsım b. 'Amr el-Leysî el-Basrî ed-Duelî'dir. (ö. 89/708) kimilerine göre 'Abdu'r-Rahman b. Hurmuz el-A'rec'dir. (ö. 117/735) Ancak kahir ekseriyete göre Arap gramerine dair kuralları ilk oluşturan kişi Ebû'l-Esved ed-Duelî'dir. (Ebû't-Tayyib el-Lugavî, 2009: s. 20; es-Sîrâfî, 1955: s. 10).

Ebû'l-Esved'in gramer kurallarını tespit ederken kendisinin mi böyle bir zorunluluğu his ettiği yoksa kendisine bu yönde bir talimatın mı verildiği tartışma konusudur. Bazılarına göre Ebû'l-Esved'in kızı babasına hitaben *مَا أَشَدُّ الْحَرَّ* ifadesini kullanıp *أَشَدُّ* kelimesini merfû okuyunca babası, kızının “havanın en çok sıcak olduğu zaman hangisidir” şeklinde bir soru sorduğunu düşünmüş ve “havanın en sıcak olduğu zamanın Safer ayı olduğunu” söylemiştir. Ancak kızı babasına “havanın ne zaman daha çok sıcak olduğunu sormadığını bilakis havanın çok sıcak olduğunu” demek istediğini aktarınca Ebû'l-Esved, Arapçaya giren lahnın evine kadar ulaştığını anlamış ve Arap dilinde bozulmanın önüne geçmek için Arap grameriyle ilgili bir eser kaleme almıştır. (ez-Zebidî, 1973: I, 21; es-Sîrâfî, 1955: s. 14).

Diğeri bir rivayete göre de bedevîlerden biri gelmiş ve kim bana Kur'ân'dan bir miktar okuyacak demiştir. Bunun üzerine orada bulunanlardan biri *وَأَذَانٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ* "Yine Allah ve resulünden bu büyük hac günü insanlara duyurudur: Allah ve resulü müşriklerden beridir" (Tevbe, 9/3) ayetini okuyup ayetteki *رَسُولُهُ* kelimesini mecrûr okumuştur. Bunun üzerine bedevî, bu ayeti “Allah, resulü ve müşriklerden beridir” şeklinde anlamış ve “eğer Allah,

resulünden uzak ise ben ondan daha da uzağım” şeklinde bir ifade kullanmıştır. Bunu duyan Hz. Ömer, bedevîyi çağırıp gereken açıklamayı yapmış ve Ebû'l-Esved'e bu tür yanlışların önüne geçmek için Arap gramerinin kurallarını oluşturmasını emretmiştir. (İbnu'l-Enbârî, 1985: s. 19).

Bir başka rivayet ise şöyledir: Ebû'l-Esved, dönemin Basra valisi Ziyâd b. Ebîh'e (ö. 53/673), gelerek Basra şehrindeki yabancı sayısının hızla arttığını buna bağlı olarak da Arapçada bozulma meydana geldiğini söylemiştir. Ebû'l-Esved, bunun önüne geçmek için bunlara Arap gramerini öğretecek bir çalışma yapmak istediğini belirtmiş ancak Ziyâd b. Ebîh, bunu kabul etmemiştir. Aradan bir süre geçtikten sonra bir adam Ziyâd b. Ebîh'in yanına gelerek “Babamız ardında çocuklar bırakarak vefat etti” demek isterken *مات أبانا وحلّف بنون* şeklindeki cümle yerine *مات أبونا وحلّف بنين* şeklinde bir cümle kurmuştur. Ziyâd b. Ebîh, adamın bu bozuk cümlesini görünce Ebû'l-Esved'in haklı olduğuna inanmış ve onu huzuruna çağırıp Arap gramerine yönelik çalışmasına başlaması yönünde talimat vermiştir. (Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, 2008: XII, 216; es-Sîrâfî, 1955: s. 13).

Bir rivayete göre de Ebu'l-Esved, bir gün, Hz. Ali'yi dalgın bir şekilde görüp bunun sebebini sorar. Hz. Ali, şöyle der: “Şehrinizde lahnın yayıldığını işittim dolayısıyla dildeki bozulmayı önlemek amacıyla Arap grameriyle ilgili bir kaynak hazırlama niyetindeyim.” Ebu'l-Esved de böyle bir teşebbüsün kendilerini ihya edeceğini haber verince Hz. Ali, ona bir kâğıt parçası uzatır. O kâğıtta şunlar yazmaktadır: *بسم الله الرحمن الرحيم الكلام كله اسم وفعل وحرف فالاسم ما أنبأ عن المسمى، والفعل ما أنبأ عن حركة المسمى، والحرف ما أنبأ عن معنى ليس باسم ولا فعل* "Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla, kelam, isim, fiil ve harften ibarettir. İsim müsemmayı, fiil de müsemmanın eylemini bildirir. Harf ise isim ve fiil olmayan bir anlam ifade eder."

Ebu'l-Esved, daha sonra Hz. Ali'in kendisine şöyle dediğini ifade eder: *تبعه وزد فيه ما وقع لك واعلم يا أبا الأسود أن* "Bunu araştır ve bildiklerini oraya ekle. Ey Ebu'l-Esved! Bil ki isim üç çeşittir: Zahir (açık isim), mudmer (zahir) ve ne zahir ne de mudmer olan bir şey." Hz. Ali'in bu talimatı üzerine Ebu'l-Esved, 'atîf, na't, ta'accub ve istifham bölümlerini kaleme alıp inne ve benzerlerine kadar işi vardırırdı. Ebu'l-Esved, bu çalışmasını Hz. Ali'ye arz edince Hz. Ali, inne ve benzerleri arasında *إِنَّ*'yi görmez ve onun da *إِنَّ* ve benzerlerinden olduğunu dolayısıyla aralarında yer almasının gerektiğini bildirir. Ebu'l-Esved, bundan sonra kaleme aldığı her gramer konusunu mutlaka Hz. Ali'ye arz ettiğini ve yeterli bir miktarda gramer konularını oluşturunca Hz. Ali'nin kendisine *ما أحسن هذا النحو الذي قد نحوت* "Bu üslubun ne kadar da güzeldir" dediğini ifade eder. (İbnu'l-Kiftî, 1982: I, 39; Muhammed el-Muhtar, 2008: s. 44).

Hz. Ali'nin ifadelerinde yer alan *النحو* sözcüğü sonraki dilcilerin dikkatini çekmiş ve Arap grameri için isim olarak kullanılmıştır.

Ebu'l-Esved ed-Duelî, yalnızca kendisi gramer çalışmaları yapmakla yetinmemiş, kendisinden sonra bu faaliyetlerin devamını sağlamak amacıyla öğrenciler yetiştirmiştir. Arap gramerinin müstakil bir bilim dalı olmasında, belli bir standarda ulaşmasında ve diğer İslami bilim dallarıyla etkileşime girmesinde bu kişilerin tümünün de büyük payı vardır. Ebu'l-Esved ed-Duelî'den Arap gramerini öğrenip ondan sonra bu alanı daha genişleten öğrencileri, Nasr b. 'Asım el-Leysî (ö. 89/708), Yahya b. Ya'mer (ö.129/746), 'Anbesetu'l-Fîl (ö. 100/718), Meymûn el-Akran (ö. ?) ve 'Abdu'r-Rahman b. Hurmuz el-A'rac (ö. 117/735) gibi şahsiyetlerden oluşmaktadır. (Kızıklı, 2006: s. 276).

Bunlardan sonra da Halil b. Ahmed (ö. 175/791), Sîbeveh (ö. 180/796) ve onlardan sonra gelen diğer dilciler bu alanda çalışmalar yapmışlar. Bu çalışmalar zamanla Arap dilinin bütün konularını kapsayacak şekilde genişlemiştir. Bu çalışmalarda yer alan nahiv eserleri bölümleyici ve karma olmak üzere iki farklı yöntemle ele alınmıştır. Bölümleyici yöntemde nahiv konuları üç ana bölüm olan isim, fiil ve harf başlıkları altında incelenmiştir. Nitekim Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) el-Enmûzec'i, İbnu'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) el-Kâfiye'si ve Careburdî'nin (ö.746/1346) el-Muğni'si bu yöntemle ele alınmıştır. Karma yöntemde ise nahiv konuları üç ana bölüm olan isim, fiil ve harf

başlıkları altında değil de karma bir şekilde verilmiştir. İbn Mâlik'in (ö. 672/1274) Elfiyye'si ile İbn Hişâm'ın (ö. 761/1360) Katru'n-Nedâ ve Şuzûru'z-Zeheb isimli eserleri bu yöntemle kaleme alınmıştır. (Çiçek 2006: s. 376).

Söz konusu yöntemlerle kaleme alınan eserlerde isim birçok açıdan ele alınmıştır. Bu açılardan biri de ismin nicel yönüdür. Nitekim isim, tekil, ikil ve çoğul olarak kullanılmaktadır. İsm-in tekil, ikil ve düzenli çoğullarının tespitinde genellikle herhangi bir zorlukla karşılaşılmamıştır. Ancak bu durum düzensiz çoğullar için söylenemez. Zira bu tür çoğulların tespiti herhangi bir kurala dayalı olmayıp işitseldir. Dolayısıyla bu çalışmada çoğulların düzensiz kısmı ve bunların Kur'ân'daki kullanımları ele alınacaktır.

1.1. Cem'in Sözlük ve İstilah Manası

Çoğul kelimesinin Arapça karşılığı olan جَمْع sözcüğü sulâsî mücerredin üçüncü babından olan جَمْع fiilinin masdarı olup Arapçada ayrı ayrı olan birden fazla varlığı bir araya getirmek, insan topluluğu ve ismi bilinmeyen hurma ağaçları gibi manalara gelmektedir. Bu kelimeden türetilen مَجْموع sözcüğü de insanlar ve onların toplandığı yer için kullanılmaktadır. Aynı kökten türeyen جَمَاعَة sözcüğü de bir şeyin çokluk haline delalet etmektedir. Bu kelimenin türevlerinden olan مَجْموع lafzı ise insan topluluğu için kullanılmaktadır. (el-Ferâhidî, Tarih Yok: I, 239; İbn Sîde, 2000: I, 347; İbn Fâris, 1979: I, 479-480; Ebû'l-Bekâ, 1998: s. 332).

جَمْع sözcüğünün istilâhî manası ise, "İsm-in lafız ve mana açısından uyumlu olduğu isimlerle yan yana gelmesi", (İbn 'Uşfûr, 1972: II, 47). "ikiden fazla varlığa delalet etmesi" (el-Uşmûnî, 1955: III, 669). ve "bir sözcüğün yapısında meydana gelen değişiklik veya aldığı ekler aracılığıyla ikiden fazla varlığa delalet eden bir alamet alması" şeklinde verilmiştir. (İbn Mâlik, 1990: I, 69-70). جَمْع sözcüğünün yukarıda verilen tanımlarından çoğul ve ikilin keyfiyette yollarının kesiştiği ancak kemiyette ayrıştıkları anlaşılmaktadır. Nitekim جَمْع sözcüğünün lugavî tanımında yer alan "ayrı ayrı olan birden fazla varlığı bir araya getirmek" ifadesi ikiller için de söz konusu olmaktadır. Ancak söz konusu varlığın ikilde iki ile sınırlandırıldığı, çoğulda ise böyle bir sınırlamanın olmadığı anlaşılmaktadır. (İbn Ya'îş, 2001: III, 313). İsm-i cem' de çoğulun manasını eda ettiği halde رَهط ve قوم örneklerinde görüldüğü gibi genellikle kök harflerinden bir tekili yoktur. Çok olmamakla birlikte صَحْب gibi örneklerde ise bazen İsm-i cem'in tekili olabilmektedir. Nitekim صَحْب'in tekili صاحب'dir. İsm-i cins ise ifrâdî ve cem'î olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. İfrâdî olan ism-i cins, تَراب ve ماء örneklerinde olduğu gibi azlık ve çokluk kaydı aranmaksızın bir varlığın mahiyetine delalet eden sözcüklerdir. cem'î türünden olan ism-i cins ise كَلِمَة ve نَمْرُ örneklerinde görüldüğü gibi ikiden fazla varlığa delalet eder ve genellikle onunla tekili arasında tekiline eşlik eden "tâ" harfidir. (Sabbân, 1997: I, 38).

1.2. Cem'in Kısımları

Arapçada çoğullar, düzenli ve düzensiz olmak üzere ikiye ayrılır. Çoğullar için kullanılan bu iki tabir, kelimenin çoğul yapılırken tekilinin yapısında bir değişikliğin meydana gelip gelmemesinden kaynaklanmaktadır. Çoğulluk esnasında tekilinin bünyesinde bir değişiklik meydana geliyorsa bu tür sözcüklere düzensiz çoğullar, değişiklik meydana gelmeyip belli bir kural dâhilinde kelimeye verilen ekler aracılığıyla kelime çoğul yapılıyorsa buna düzenli çoğullar denir. (Ebû Alî el-Fârisî, 1969: s. 21-22).

Düzenli eril çoğullara bitişen ekler (ون) veya (ين) şeklinde olup bu eklerdeki (ن) fethalı ise bunlara düzenli eril çoğullar/cem'î müzekker-i salim, söz konusu ekler (ات) şeklinde ise bunlara

düzenli dişil çoğullar/cem'i müennes-i salim denir. (Sîbeveyh, 1988: III, 395; İbn Ya'îş, 2001: III, 313).

1.2.1. Düzenli Eril Çoğullar

Camid isimlerin düzenli eril çoğul olabilmesi için;

a- özel isim olmalıdır.

b-sonunda dişilik “tâ”sı bulunmamalıdır.

c- akıllı eriller için olmalıdır.

d- bileşik bir isim olmamalıdır. (İbn ‘Uşfûr, 1955: II, 49).

Dolayısıyla رجل kelimesi gibi özel isim olmayan, طلحة kelimesi gibi sonunda dişilik “tâ”sı bulunan, زنب kelimesi gibi eriller için özel isim olmayan, سيبويه kelimesi gibi bileşik olan sözcükler düzenli eril çoğul olmazlar. (Suyûtî, 1974: I, 118).

Müştak bir sözcüğün düzenli eril çoğulu olması için ise;

a- akıllı eriller için bir sıfat (ism-i fail, ism-i mef'ûl, mübalağa sigası, ism- tafdil, sıfat-ı müşebbehe, ism-i mensûb ve ism-i tasgîr) olmalıdır.

b- sonunda dişilik “tâ”sı bulunmamalıdır.

c- müennesi فعلاء şeklinde gelen أفعل ve müennesi فعلى şeklinde gelen فعلا vezinlerinde olmamalıdır.

d- hem müzekker hem de müennesler için kullanılan sıfatlardan olmamalıdır. (İbnu'l-Hâcib, 2011: s. 135-136).

e- ism-i tafdilün düzenli eril çoğulu olması için الزيدون الأفضلون örneğinde görüldüğü gibi el takısını almış olması gerekmektedir. Zira ism-i tafdilün mevsufları ister, ister ikil, ister çoğul olsun aynı şekilde ister eril isterse de dişil olsun bunların tekil-eril olarak kullanılması zorunludur. (İbn ‘Akîl, 1980: III, 178-179).

Bu bağlamda حائض sözcüğü gibi müenneslerin sıfatı olan, سابق kelimesi gibi akılsız varlıklar (atlar) için kullanılan, علامة sözcüğü gibi akıllı eriller için olduğu halde sonunda dişilik “tâ”sı bulunan sözcükler düzenli eril çoğul olamazlar. Aynı şekilde أحمر kelimesi gibi müennesi حمراء şeklinde gelen, سكران kelimesi gibi müennesi سكرى şeklinde gelen, أفضل الزيدون örneğindeki gibi elif lâm takısını almamış ism-i tafdiller ve صبور و حريح kelimeleri gibi her iki cins için kullanılan kelimeler de düzenli eril çoğul olamazlar. (İbn ‘Akîl, 1980: I, 61).

1.2.1.1. Düzenli Eril Çoğullara İlhak Edilen Sözcükler

Ancak Arapçada düzenli eril çoğul şartlarına haiz olmadığı halde onun i'râbını alan bazı sözcükler vardır. Bu sözcükler için de “düzenli eril çoğullara ilhak edilmiş kelimeler” tabiri kullanılmaktadır. Bu tür kelimeler عشرون ve تسعون gibi 20-90 arası onluk sayılar ve أولو gibi tekileri olmayan sözcükler, أهلون gibi kendisi çoğul olduğu halde tekili özel isim veya sıfat olmayan sözcük, عالمون gibi camid bir ism-i cem' olan sözcük, عليون gibi akıllı erillere isim olmayan sözcük ve أرضون ve سنون gibi düzensiz çoğul olan sözcüklerden oluşmaktadır. (Ebû Alî el-Fârisî, 1969: s. 21; Suyûtî, 1974: I, 131).

1.2.1.2. Düzenli Eril Çoğulların İ'râbı

Yukarıda ifade edilen şartları taşıyan sözcükler ref' halinde (و) nasb ve cer hallerinde de (ي) ile i'râb edilirler. (Sîbeveyh, 1988: I, 18; İbn Mâlik, Tarih Yok: s.4).

1.2.2. Düzenli Dişil Çoğullar

Düzenli dişil çoğullar, tekil kelimenin sonuna (ت+) harfleri ilave edilerek elde edilmektedir. Bu tür çoğullar Arapçada cem'î müennes-i salim şeklinde isimlendirilmektedir. (İbnu'l-Hâcib, 2011: s. 136).

Çoğulun bu kısmını elde etmek için kelimeye eklenen (ت+) eki kelimenin kök harflerinden olmamalıdır. Bu bağlamda قضاة sözcüğündeki (ا) ve أیات kelimesindeki (ت) harfleri kök harflerden olduğu için bunlara düzenli dişil çoğullar diyemiyoruz. Düzensiz çoğullar olan bu sözcüklerin i'râbı diğer normal sözcükler gibi ref' durumunda damme, nasb durumunda fetha ve cer durumunda da kesra ile edilir. (İbn 'Akîl, 1980: I, 73-74).

Gramer kurallarına göre düzenli dişil çoğul olabilecek sözcükler şunlardır: Bütün bayan isimleri, صحراء، صحراوات، صحرَاء ve بنت و تمرّة örneklerinde olduğu gibi sonunda müenneslik "tâ"sı bulunan sözcükler. استغفار، استغفارة ve إكرام، إكرامات ve ذكريات، ذكريات örneklerinde olduğu gibi dört ve daha fazla harften oluşan fiillerin masdarları. اصطبل، اصطبلات ve حمامات، حمامات örneklerinde olduğu gibi düzensiz çoğula sahip olmayıp beş ve daha fazla harften oluşan isimler. تلفزيون، تلفزيونات ve تليفون، تليفونات örneklerinde olduğu gibi yabancı kültürlerden Arapçaya geçen sözcükler. جبال راسيات/أيام معدودات ve قُلَيْسَات، دُرَيْهَمَات örneklerinde olduğu gibi eril akılsızların tasğire uğramış halleri ve bunlara ait sıfatlar da düzenli dişil çoğul eki alarak çoğul olurlar. Bunların dışında kalan kelimelerin düzenli dişil çoğul olmaları kural dışı olarak kabul edilmiştir. (Suyûtî, 1998: I, 79-81; Şevkî Dayf, 2013: s. 97).

Yukarıda ifade edilen şartlarla birlikte camid müennes isimlerin düzenli dişil çoğul olabilmesi için herhangi bir şart aranmazken (İbnu'l-Hâcib, 1980: s. 320). Müştaklarda ise söz konusu dişilin erile sahip olup olmadığına bakılmaktadır: حائض örneğinde olduğu gibi düzenli dişil çoğul olacak sözcüğün erili yoksa müenneslik "tâ"sına sahip olmaması gerekmektedir. Düzenli dişil çoğul olacak sözcüğün erili varsa مسلمة örneğinde olduğu gibi bu erilin düzenli eril çoğuluna sahip olması gerekmektedir. Nitekim مسلمة sözcüğünün erili olan مسلم kelimesinin düzenli eril çoğulu مسلمون şeklinde olmaktadır. (Radiyyuddîn el-Esterâbâdî, 1996: I, 690).

1.2.2.1. Düzenli Dişil Çoğulların Çeşitleri

Arapçada dişil sözcükler hakikî ve mecâzî olmak üzere iki kısma ayrılır. معلمة ve هند، أمّ örneklerinde olduğu gibi hakikî müennes sözcükler dişilik işareti taşıyan ya da taşımasının gerçekte dişil olan varlıkları gösteren kelimelerdir. Bu tür kelimeler sonlarına (ت+) ekini alıp düzenli dişil çoğul olurlar. طائرة، طائرة ve شمس، بئر، مكتبة gibi sözcükler ise mecâzî müennes kategorisine girmektedir. Bu türden kelimeler de dişilik işareti taşıyan ya da taşımasının gramer kurallarına göre dişil olduğu varsayılan varlıkları göstermektedir. مكبات، مكبات و طائرات örneklerinde görüldüğü gibi mecâzî müenneslerin bir kısmı da düzenli dişil çoğul eki alabilmektedir. (Abbas Hasan, Tarih yok: IV, 587).

1.2.2.2. Düzenli Dişil Çoğullara İlhak Edilen Sözcükler

Arapçada iki çeşit kelime düzenli dişil çoğullara ilhak edilmiştir. Bunlardan birincisi dişil çoğul anlamına sahip olup kendi harflerinden bir tekili olmayan "أولات" sözcüğüdür. Bu sözcük mana

açısından dişil çoğul olduğu halde bunun tekili lafzından olmayan "ذات" kelimesidir. Dolayısıyla bu tür kelimeler düzenli dişil çoğullara ilhak edilmiş ve onlar gibi i'râb edilmişlerdir. İkincisi de أذرعَات örneğinde olduğu gibi özel isim olarak kullanılan düzenli dişil çoğullardır. أذرعَات kelimesinin tekili أذرعَة olup Şam yakınlarında bulunan bir şehrin adıdır. Düzenli dişil çoğul formunda olan bu tür isimler de düzenli dişil çoğullara ilhak edilmiş ve onlar gibi i'râb edilmişlerdir. (Suyûtî, 1998: I, 78; Abbas Hasan, Tarih Yok: I, 165-166).

1.2.2.3. Düzenli Dişil Çoğulların İ'râbı

Düzenli dişil çoğul olan kelimeler hareke ile i'râb olurlar. Bunların tekil formu ref' durumunda damme, nasb durumunda fetha, cer durumunda ise kesra ile hareketlenmektedir. Fakat düzenli dişil çoğul kelimeler ref' durumunda damme, nasb ve cer durumlarında ise kesra ile hareketlenmektedir. (Sîbeveyh, 1988: I, 18; İbn Mâlik, Tarih Yok: s.4).

1.2.3. Düzensiz Çoğullar

Dilciler, düzensiz çoğulu "çoğulluk esnasında tekilinin yapısında değişiklik meydana gelen sözcükler" şeklinde tanımlamışlardır. (Muberrid, Tarih Yok: I, 6; İbnu'l-Hâcib, 2011: s. 137; İbn 'Akîl, 1980, I, 73). Tanımından da anlaşılacağı üzere bu tür çoğulları elde etmek için düzenli çoğullarda olduğu gibi kelimenin sonuna herhangi bir ek getirilmez. Kelimenin kök harflerine belirli harfler eklenmesiyle veya düşürülmesi ile oluşturulan bu çoğullara kelimenin kökünde değişime neden olduğu için düzensiz çoğul/cem'u't-teksîr/kırık çoğul ismi verilmiştir. Arap dilinde düzensiz çoğullara özgü bir kural bulunmamakta ve bu çoğullar sema' yöntemiyle öğrenilmektedir. (İbn 'Akîl, 1980: IV, 114). Düzensiz çoğullarda meydana gelen değişiklik şu şekillerde oluşmaktadır (el-Uşmûnî, 1955: III, 669):

a- harf ilavesiyle oluşan değişiklik örnek: صِنُوْ/صِنَوَانْ

b- harf eksilmesiyle oluşan değişiklik örnek: ثَمْمَةٌ/ثَمْمِ

c- kelimenin bünyesinin değişmesiyle oluşan değişiklik örnek: أَسَدٌ/أَسْدٌ

d-harf ilavesi ve kelimenin bünyesinin değişmesiyle oluşan değişiklik örnek: رَجُلٌ/رَجَالٌ

e-harf eksilmesi ve kelimenin bünyesinin değişmesiyle oluşan değişiklik örnek: قَضِيبٌ/قَضِيبٌ

f- harf ilavesi, harf eksilmesi ve kelimenin bünyesinin değişmesiyle oluşan değişiklik örnek: غُلَامٌ/غُلَامَانٌ (İbn Malik, 1990: I, 70).

g-farazi değişiklik, yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi söz konusu değişiklik somut olabileceği gibi varsayıma dayalı ve farazi de olabilmektedir. Nitekim كُنْتُ kelimesi aynı kalıpla hem tekil hem de düzensiz çoğul olarak kullanılmaktadır. Tekil olarak kullanıldığında كُنْتُ tekilinin vezni baz alınmaktadır. Düzensiz çoğul olarak kullanıldığında ise كُنْتُمْ düzensiz çoğulunun veznine uyarlanmaktadır. (İbn 'Akîl, 1980: IV, 114).

1.2.3.1. Düzensiz Çoğulların Çeşitleri

Düzensiz çoğullar kendi aralarında azlık çoğulu/cem'u'l-kille ve çokluk çoğulu/cem'u'l-kesre olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Bu ikisini birbirinden ayıran en temel fark kelimenin delalet ettiği sayıdır. Azlık çoğulu üç ile on dâhil olmakla beraber üçten ona kadar olan sayılara delalet eden kelimeler için kullanılırken çokluk çoğulunun delalet ettiği sayı ise on bir ve yukarısında bulunan sayılardır. (İbn 'Akîl, 1980: IV, 114).

1.2.3.2. Düzensiz Çoğulların İ'râbı

Düzensiz çoğulların i'râbı tekilerin i'râbı gibidir. Yani düzensiz çoğullarda da tekillerde olduğu gibi i'râb göstergesi harfler değil harekelerdir. Dolayısıyla gayr-i munsarif olmayan bu çoğullar, ref` durumunda damme, nasb durumunda fetha ve cer durumunda kesra ile harekelenmektedir. Gayr-i munsarif olan düzensiz çoğullar ise ref` durumunda damme, nasb ve cer durumunda ise fetha ile harekelenir. (İbnu'l-Hâcib, 2011, s. 12). Düzensiz çoğulların fail olmaları durumunda ise قام الهدات وقامت الهدات ve قام الرجال وقامت الرجال gibi fiil dişillik "tâ" sı alabildiği gibi almayabilir de yani her iki durum da caizdir. (İbn 'Akîl, 1980: II, 95; el-Murâdî, 2008: II, 592). Dolayısıyla bunlar da mecazî müennesler gibidir. (İbn Malik, 1990: II, 114).

1.2.3.3. Düzensiz Çoğulların Kur'ân'daki Kullanımları

1.2.3.3.1. Azlık Çoğulu ve Kur'ân'daki Kullanımı

Arapçada azlık çoğulu için kullanılan kalıpların sayısı dört olup şunlardır: أفلس veznindeki أفلس çoğulu, أفراس veznindeki أفراس çoğulu, أفعلة veznindeki أفعلة çoğulu ve فعلة veznindeki فعلة çoğuludur. Bununla birlikte düzenli çoğullar da delalet ettiği sayı açısından azlık çoğulu kategorisine girmektedir. (İbnu'l-Hâcib, 2011: s. 137).

Sîbeveyh (ö. 180/796) ve İbnu'l-Hâcib (ö. 646/1249), belli bir kurala bağlı olmayıp tespitleri tamamıyla sema'a dayalı olan düzensiz çoğulları işlerken önce çoğulların tekilerini takdim edip daha sonra da bunların çoğulu olan kalıbını tespit etmeye çalışmışlardır. (Sîbeveyh, 1988: III, 576; İbnu'l-Hâcib, 2010, s. 172-176).

İbn Mâlik (ö. 672/1274) ve Suyûtî (ö. 911/1505) ise bunun tersi bir metodu benimsemişlerdir. (İbn Malik, Tarih Yok: s. 52-55; Suyûtî, 1998: III, 348).

Sîbeveyh ve İbnu'l-Hâcib'in yöntemlerinin daha karmaşık olduğu göz önünde bulundurularak İbn Mâlik ve Suyûtî'nin bu hususta geliştirdikleri yöntem dikkate alınmaya çalışılacak ve önce düzensiz çoğulların kalıpları daha sonra da bunların tekileri verilecektir. Bunun dışında aşağıda daha detaylı değinileceği gibi gramercilerin tespit ettikleri kullanımlar neticesinde şaz olarak değerlendirilen düzensiz çoğulların da Kur'ân'ı Kerim'de yer aldığı görülmüştür.

1- أفعل veznindeki düzensiz çoğullar, أفعل ve أفعل örneklerinde görüldüğü gibi genellikle içinde illet harfi bulunmayan فاعل veznindeki tekil isimler üzerine bina edilmiştir. Aynı şekilde فاعل veznindeki düzensiz çoğullar, فاعل ve فاعل örneklerinde olduğu gibi dişilik alameti almayıp üçüncü sıradaki harfi med harflerinden olan dört harfli dişil sözcüklerde de yaygındır.

Kur'ân'ı Kerim'de فاعل vezninde çoğul olan tekiller için tespit edilen kalıplar şunlardır: فاعل، فاعل ve فاعل bunlardan فاعل kalıbı kıyasî diğerleri ise işitseldir.

a- فاعل kalıbı وَمَا يَشْعُرُونَ إِلَّا أَنْفُسُهُمْ وَمَا يَسْتَعْتُونَ "Akıllarınca Allah'ı ve iman edenleri aldatmaya kalkışıyorlar; halbuki onlar farkında olmadan yalnızca kendilerini aldatmış oluyorlar." (Bakara, 2/9). ayetinde geçen أَنْفُس sözcüğü فاعل vezninden azlık çoğulu olup bunun tekili فاعل veznindeki أَنْفُس kelimesidir.

b- فاعل kalıbı فَكَفَّرْتُ بِالْغَنَمِ بِاللَّهِ فَادَّاقَهَا اللَّهُ لِيَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ "Derken şehir, Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük etti, Allah da onlara yapıp ettikleri yüzünden genel bir açlık ve korku felâketini tattırdı." (Nahl, 16/112). ayetinde geçen الْغَنَم sözcüğü فاعل vezninden azlık çoğulu olup bunun tekili فاعل veznindeki الْغَنَم kelimesidir.

13/33). ayetinde geçen *شركاء* kelimesi *وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ* "Kulumuza indirdiğimiz kitaptan dolayı bir şüphe içinde iseniz onun benzeri bir sûre de siz getirin, Allah'tan başka taptıklarınızı da yardıma çağırın; eğer iddianızda samimi iseniz!" (Bakara, 2/23). ayetinde geçen *شهداء* "Peki darda kalan kendisine yalvardığı zaman imdadına yetişen, sıkıntısını gideren ve sizi yeryüzünün yöneticileri yapan kim? Allah'tan başka bir tanrı mı? Ne kadar da kıt düşünüyorsunuz!" (Neml; 27/62). ayetinde geçen *خلفاء* ve *عزیز* *عَفُورٌ* "Aynı şekilde, insanlardan, binek hayvanlarından ve eti yenen hayvanlardan da farklı tür ve renklerde olanlar var. Kulları içinden ancak bilenler, Allah'ın büyüklüğü karşısında heyecan duyarlar. Şüphesiz Allah üstündür, çokça bağışlayıcıdır." (Fâtır, 35/28). ayetinde geçen *علماء* kelimeleri örnek olarak verilebilir. Bu kelimelerin her biri *فُعلاء* vezninde düzensiz çokluk çoğulu olup bunların tekileri *خليفة*, *شهيد*, *شريك* ve *عام* şeklindedir.

15- *أفعلاء* vezni *ولي*/*أولياء* ve *شديد*/*أشداء*, *تقي*/*أتقياء* örneklerinde görüldüğü gibi Arapçada genellikle *فُعلاء* şeklindeki eril akıllıların muzaaf ve *مأنوس* sıfatlarında kullanılmaktadır. Ancak *صدق*/*صديق* /*أصدق* /*أصدقاء* örneğinde olduğu gibi nadiren de olsa *فُعلاء* şeklindeki dişil sıfatların çoğulu da olabilmektedir. (el-Murâdî, 2008: III, 1400). *والَّذِينَ كَفَرُوا أَوْلِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُمْ مِنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ* "İnkâr edenlerin velileri ise sahte tanrılarıdır; onları aydınlıktan çıkarıp karanlıklara sokarlar." (Bakara, 2/257). ayetinde geçen *أولياء* kelimesi *فُعلاء* vezninin Kur'ân'dan örnekleri için *فُلٌ قَلِيمٌ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ مِنْ قَبْلِ أَنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ* "(Resulüm!) Onlara, "Şayet siz gerçekten inanıyor idiyse daha önce Allah'ın peygamberlerini neden öldürüyordunuz?" deyiver." (Bakara, 2/91). ayetinde geçen *أولياء* ve *الْمُتَّقِينَ* *إِلَّا الْمُتَّقِينَ* *عَدُوًّا لِبَعْضِ بَعْضُهُمْ لِيُعْذِرَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ يَوْمَئِذٍ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ* "Allah'a itaatsizlikten sakınanlar dışında, dostlar bile o gün birbirinin düşmanıdır." (Zuhuruf, 43/67). ayetinde geçen *أخلاء* kelimeleri örnek olarak verilebilir. Bu kelimelerin her biri *فُعلاء* vezninde düzensiz çokluk çoğulu olup bunların tekileri *ولي*, *نبي* ve *حليل* şeklindedir.

16- *فُعلاء* ve *فُعلاء* örneklerinde görüldüğü gibi *فُعلاء* vezni *صنوا*/*صنوا* ve *غلام*/*غلمان*, *فينا*/*فينا*, *صنوا*/*صنوا* *فُعلاء* şeklindeki sahih ve muteller için kullanılmıştır. *صنوا* vezni *صنوا* örneğinde olduğu gibi Arapçada *فُعلاء* şeklindeki ecvefler için de kullanılmıştır. (eş-Şâtıbî, 2007: VII, 149-150). *فُعلاء* vezninin Kur'ân'dan örneklerine baktığımızda bu kalıbın sadece *فُعلاء*, *فُعلاء*, *فُعلاء* ve *فُعلاء* şeklindeki tekiler için kullanıldığını görmekteyiz. (Vasmiyye, 2004: I, 504). Nitekim *فُعلاء* vezninin Kur'ân'dan örnekleri için *وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ غِلْمَانٌ* "Sedeflerinde saklı incilere benzeyen genç hizmetçileri etraflarında dönüp dururlar." (Tûr, 52/24). ayetinde geçen *غلمان* kelimesi, *وَإِنَّا لَنَرَاهُمْ فِي صَعْتِهِمْ إِذَا نُفِخَ فِي سُرُورٍ أَوْ يُسَفَرُ إِذَا تَوَلَّى سَوَآءًا لِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ* "Yûsuf, emrindeki gençlere dedi ki: "Ödedikleri bedeli yüklerinin içine koyun. Umarım ki ailelerine döndüklerinde bunun farkına varırlar ve umarım yine gelirler."" (Yûsuf, 12/62). ayetinde geçen *فينا* sözcüğü, *وَفِي الْأَرْضِ قِطْعٌ مُمْتَحَرَاتٌ وَحَنَاتٌ مِنْ أَعْنَابٍ وَزَرْعٌ وَنَخِيلٌ صِنَوَانٌ وَعَيْرٌ صِنَوَانٌ* "Yeryüzünde birbirine komşu parçalar, üzüm bağları, ekinler; sürgünlü-çatalı ve tek gövdeli hurma ağaçları vardır." (Ra'ad, 13/4). ayetinde geçen *صنوا* ve *وَسَأَلُهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ إِذْ يَعْدُونَ فِي السَّبْتِ إِذْ تَأْتِيهِمْ حِيتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَعًا وَيَوْمَ لَا يَسْبِتُونَ لَا تَأْتِيهِمْ كَذَلِكَ* *صِنَوَانٌ* "Onlara, deniz kıyısında bulunan şehir halkının durumunu sor. Onlar, cumartesi tatili yaptıkları gün, avlayacakları balıklar sürüler halinde suyun yüzüne çıkarak onlara doğru gelirken, tatil yapmadıkları günde ortalığa çıkmıyorlar diye cumartesi yasaklarını çiğniyorlardı. Yoldan çıkmaları sebebiyle onları işte böyle sınıyorduk." (A'râf, 7/163). ayetinde geçen *صنوا* kelimeleri örnek olarak verilebilir. Bu kelimelerin her biri *فُعلاء* vezninde düzensiz çokluk çoğulu olup bunların tekileri *صنو*, *غلام*, *فينا* ve *صنو* şeklindedir.

başka kelimelere ilhak edilmeleri için iki harf ilavesi almış bazı sözcükler vardır. *خَبَطَ* kelimesindeki “nûn” ve “elif” harfleri bu kelimenin *سَفَرَجَل* sözcüğünün vezni alması için ona eklenmiştir. Aynı şekilde *فَلَسَّوْهُ* kelimesine de “nûn” ve “vâv” harfleri bu kelimenin *فَمَخْدُوْهُ* sözcüğüne ilhak edilmesi için eklenmiştir. Çoğul olmaları durumunda bu tür kelimelerin zaid harflerinin ilki hafzedilecekse *خَبَاطِي* ve *فَلَاسِي* örneklerinde olduğu gibi bunların çoğulu *فَعَالِي* vezni olmaktadır. Bu sözcüklerin ikinci zaid harfleri hafzedilirse bunlar *فَلَانِيس* ve *فَلَانِيس* şeklinde çoğul olacaklar. (eş-Şâtîbî, 2007: VII, 197-198). *فَعَالِي* vezninin Kur'an'dan örneklerine baktığımızda ise bu kalıbın *فَعْلُوْهُ* ve *فَعْلُوْهُ* şeklindeki tekiler için kullanıldığını görmekteyiz. (Vasmiyye, 2004: I, 593). *فَعَالِي* vezninin Kur'an'dan örnekleri için *وَقَدَرْنَا فِيهَا* ve *وَقَدَرْنَا فِيهَا* *"Bunlar arasında seyahati uygun konaklara ayırdık. "Oralarda geceleri, gündüzleri güven içinde seyahat edin" dedik."* (Sebe', 34/18). ayetinde geçen *لِيَالِي* kelimesi, *كَلَّا إِذَا بَلَغَتِ* *التَّرَاقِي* ve *وَأَنْزَلَ الَّذِينَ ظَاهَرُوهُمْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ صَيَاصِيهِمْ وَقَدَفَ فِي فُلُوْجِهِمُ الرُّعْبَ فَرِيْقًا تَقْتُلُوْنَ وَتَأْسِرُوْنَ فَرِيْقًا* *"Ehl-i kitap'tan onlara destek verenleri kalelerinden indirdi, kalplerine korku saldı; artık onların bir kısmını öldürüyorsunuz, bir kısmını da esir alıyorsunuz."* (Ahzâb, 33/26). ayetinde geçen *صِيَاصِي* kelimesi örnek olarak verilebilir. Bu kelimelerin her biri *فَعَالِي* vezninde düzensiz çokluk çoğulu olup bunların tekileri *لَيْلَةً*, *تَرْفُوْهُ* ve *صِصِيَّةً* şeklindedir.

22- *فَعَالِي* vezni sonunda nisbet “yâ”sı dışında şeddeli bir “yâ” bulunup aynu'l-fiili sakin olan sözcüklerin çoğuludur. Nitekim *كُرْسِي* sözcüğündeki şeddeli “yâ” nisbet “yâ”sı olmadığı için bu sözcüğün düzensiz çoğulu *فَعَالِي* vezninden *كِرَاسِي* şeklinde gelmektedir. Ancak *بَصْرِي* sözcüğündeki şeddeli “yâ” nisbet için olduğundan *فَعَالِي* vezninden çoğul olmamaktadır. Bunun dışında *فَعَالِي* vezni *عِلَاطِي*, *قَوَاطِي* ve *عِلَاطِي* örneklerinde de görüldüğü gibi Arapçada *فُوبَاء*, *عِلْبَاء* ve *حَوْلَايَا* sözcüklerinin de çoğulu olmaktadır. (Suyûtî, 1998: III, 364). *فَعَالِي* vezninin Kur'an'dan örneklerine baktığımızda ise yukarıda kıyası olarak bilinen kalıplar dışında bu kalıbın *فَعْلُوْهُ* ve *فَعْلُوْهُ* şeklindeki tekiler için de kullanıldığını görmekteyiz. (Vasmiyye, 2004: I, 614). *فَعَالِي* vezninin Kur'an'dan örnekleri için *وَزَرَابِي مَبْثُوْنَةٌ* *"Orada serilmiş halılar vardır."* (Gâşiye, 88/16). ayetinde geçen *زَرَابِي* ve *زَرَابِي* *"Onunla ölü toprağı canlandıralım ve hayvanıyla insanıyla yarattığımız nice varlıkları suya kavuşturalım."* (Furkân, 25/49). ayetinde geçen *أَنَابِي* kelimeleri örnek olarak verilebilir. Bu kelimelerin her biri *فَعَالِي* vezninde düzensiz çokluk çoğulu olup bunların tekileri *زُرَيْبَةً* ve *إِنْسَانًا* şeklindedir.

23- *فَعَالِي* vezni *شَمَالًا/شَمَالًا* ve *حَدِيْقَةً/حَدَائِقُ*, *حُبَارِي/حُبَائِرُ*, *حَلْوَاء/حَلَالًا* örneklerinde de görüldüğü gibi üçüncü harfî med harflerinden olan dişil isim ve sıfatların çoğulu olmaktadır. İlk üç örnekte görüldüğü şekilde söz konusu dişil sözcüklerdeki dişilik belirtisi lafzî olabildiği gibi son örnekte olduğu gibi manevî de olabilmektedir. (Ezherî, 2000: II, 548). *فَعَالِي* vezni için gramerciler tarafından yukarıda tespit edilen tekil kalıplarından sadece *فَعَالِي* ve *فَعَالِي* tekilerinin çoğulları Kur'an'da kullanılmaktadır. Bununla birlikte dilcilerin bu vezinde çoğul olmasını şaz olarak değerlendirdiği *فَعَالِي* ve *فَعَالِي* tekilerinin çoğulları da Kur'an'da bu vezinde kullanılmaktadır. (Vasmiyye, 2004: I, 422). *فَعَالِي* vezninin Kur'an'dan örnekleri için *هُمُ وَأَزْوَاجُهُمْ فِي ظِلَالٍ عَلَى الْأَرَائِكِ مُتَكُونُونَ* *"Kendileri ve eşleri gölgelik yerlerde, tahtlarına kurulacaklar."* (Yâsin, 36/56). ayetinde geçen *أَرَائِكُ* kelimesi *وَأَذَقْنَا لِكُلِّ فِتْنَةٍ عَذَابَهَا إِنَّ كُفْرًا لَّنْ كَبِيرًا* *"Allah'ın yarattığı nesnelere görmüyorlar mı? Onların gölgeleri sağa ve sola dönmekte, Allah'a secde edip yere kapanmaktadır."* (Nahl, 16/48). ayetinde geçen *شَمَالًا* sözcüğü, *وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ*

"Hani rabbin meleklere, "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" demişti." (Bakara, 2/30). ayetinde geçen ملائكة ve هانئ عندئ الله "De ki: "Ben size, Allah'ın hazineleri benim yanımdadır, demiyorum." (En'am, 6/50). ayetinde geçen هانئ sözcükleri örnek olarak verilebilir. Bu kelimelerin her biri هانئ vezninde düzensiz çokluk çoğulu olup bunların tekileri ملك، شمال، أريكة، هانئ şeklindedir.

SONUÇ

Çoğullar konusu Arap dilinin önemli konularından biri olup Arapça ile ilgili gramer kurallarının oluşturulmasıyla birlikte dilcilerin dikkatini çekmiştir. Bu konuda kafa yoran dilciler düzenli çoğulların tespitinde herhangi bir zorlukla karşılaşmamışlardır. Ancak düzensiz çoğullar için aynı şey söylenemez. Zira çoğulların bu kısmı sema'î olup tamamıyla rivayete bağlı kalmıştır. Dilciler, yaptıkları istatistikler neticesinde düzensiz azlık çoğulu/cem-i' kille için dört ve düzensiz çokluk çoğulu/cem-i' kesre için de yirmi üç kalıp tespit etmişlerdir. Dilciler, tespit edilen bu kalıpların tekilerine de değinmiş ve hangi tekilin hangi düzensiz çoğul kalıbını aldığı hususunda detaylı açıklamalarda bulunmuşlardır. Dilciler bu hususta farklı yaklaşımlar ortaya koymuşlardır. Nitekim Sîbeveyh ve İbnu'l-Hâcib düzensiz çoğulları işlerken önce çoğulların tekilerini takdim edip daha sonra da bunların çoğulu olan kalıbını tespit etmeye çalışmışlardır. İbn Mâlik ve Suyûtî ise bunun tersi bir metodu benimsemişlerdir. Sîbeveyh ve İbnu'l-Hâcib'in yöntemlerinin daha karmaşık olduğu göz önünde bulundurularak İbn Mâlik ve Suyûtî'nin bu hususta geliştirdikleri yöntem dikkate alınmaya çalışılmış ve önce düzensiz çoğulların kalıpları daha sonra da bunların tekileri verilmiştir. Bununla birlikte gramercilerin tespit ettikleri kullanımlar neticesinde şaz olarak değerlendirilen düzensiz çoğulların da Kur'an'ı Kerim'de yer aldığı görülmüştür. İlk muhatap kitlesi Araplar olan Kur'an, Arapçanın bütün özelliklerini yansıtmıştır. Bu bakımdan düzensiz çoğullar da Kur'an'da yer edinmiştir. Kur'an'da yer edinen bu çoğulların tespiti dikkatimizi çekmiş ve böyle bir çalışmaya gerek görülmüştür. Düzensiz çoğulların Kur'an'a arzı neticesinde Kur'an'da dilciler tarafından kabul edilen sayının ötesinde bir sayıyla karşılaşmıştır. Zira dilciler tarafından şaz olarak değerlendirilen düzensiz çoğulların bir kısmının Kur'an'ı ifadelerde yer edindiği tespit edilmiştir. Nitekim Kur'an, dönemin Arapları tarafından günlük hayatlarında kullanılan üslup ve ifadeleri önemseydiği için onlar arsındaki bu tür ifadelerde de yer vermekte herhangi bir beis görmemiştir.

KAYNAKÇA

- Abbas Hasan, **en-Nahvu'l-Vâfi**, Dâru'l-Me'arif, Mısır, Tarih yok.
- Çiçek, Halil, **es-Si'irdî, Molla Halil b. Hüseyin b. Halid el-'Umerî**, Uluslararası Siirt Sempozyumu, 19-21 Eylül, 2006, Siirt, s. 372-384.
- Ebû'l-Ferec, Alî b. el-Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî el-İsfahânî, **el-Eğânî**, (Thk: Komisyon) Dâru Sadr, Beyrut, 2008.
- Ebû Abdillâh Cemâluddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâî el-Endelüsî el-Ceyyânî, **Şerhu Teshîli'l-Fevâid**, (Thk: Abdurrahman es-Seyyid-Muhammed Bedevî el-Mahtûn), Gize, 1990.
- Ebû Alî el-Fârisî, **el-İdâhu'l-'Adudî**, (Thk: Hasan Şazelî Ferhûd), Riyad, 1969.
- Ebû'l-Bekâ, Eyyub b. Musa el-Kırîmî el-Kefevî, **Külliyât**, (Thk: Adnan Derviş-Muhammed el-Misrî), Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1998.
- Ebû'l-Huseyn, Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî, **Mu'cemu Mekâyîsu'l-Luga**, (Thk: Abdüsselam Muhammed Harun), Dâru'l-Fikr, 1979.
- Ebû't-Tayyib, Abdulvâhid b. Alî el-Halebî el-Lugavî, **Merâtibu'n-Nahviyyîn**, (Thk: Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm), el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut, 2009.

- el-Ferâhidî, Ebû Abdurrahmân Halîl b. Ahmed, **Kitâbu'l-'Ayn 'alâ Hurûfî'l-Mu'cem**, (Thk: Mehdi el-Mehzûmî-İbrahim Samirrâî), Dâru Mektebeti'l-Hilâl, Beyrût, Tarih Yok.
- el-Ezherî, Halid b. 'Abdillah, **Şerhu't-Tasrîh 'ala't-Tevdîh**, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 2000.
- İbn 'Akîl, Ebû Muhammed Bahâüddîn el-Hemedânî, **Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik**, (Thk: Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid), Dâru't-Turâs, Kahire, 1980.
- İbnu'l-Enbârî, Ebû'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh, **Nuzhetu'l-Elibbâ fî Tabakâti'l-Udebâ**, (Thk: İbrahim Samerrâî) Daru'l-Menâr, Ürdün, 1985.
- İbnu'l-Hâcib, **el-Kâfiye**, (Thk: Komisyon), Mektebetu'l-Buşra, Pakistan, 2011.
- **Şerhu'l-Vâfiye Nazmu'l-Kâfiye** (Thk: Komisyon), Matba'atetu'l-Adab, Neccef, 1980.
- **el-Kâfiye fî 'İlmin'-Nahv ve's-Şâfiye fî 'İlme'yi't-Tasrîfi ve'l-Hat**, (Thk: Salih 'Abdul'azîm eş-Şâ'ir), Mektebetu'l-Adab, Kahire, 2010.
- İbnu'l-Kifî, Ebû'l-Hasan Cemâluddîn Ali b. Yûsuf, **İnbâhu'r-Ruvât Alâ Enbâhi'n-Nûhât**, (Thk: Ebû'l-Fadl Muhammed), Beyrût-Kâhire, 1982.
- İbn Mâlik, Ebû Abdillâh Cemâluddîn Muhammed b. Abdillâh et-Tâi el-Endelusî el-Ceyyânî, **Elfiyye**, Beyrut, Tarih Yok.
- Şerhu Teshîli'l-Fevâid**, (Thk: Abdurrahman es-Seyyid-Muhammed Bedevî el-Mahtûn), Gize, 1990.
- İbnu'n-Nâzim, Bedreddin Muhammed b. Muhammed, **Şerhu İbnu'n-Nazim 'ala Elfiyyeti İbn Malik**, (Thk: Muhammed Basil), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 2000.
- İbn 'Useymîn, Muhammed b. Sâlih b. Muhammed, **Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik**, Mektebetu'r-Ruşd-Nâşirûn, Riyad, 2013.
- İbn 'Usfûr, Ebû'l-Hasan Alî b. Mü'min b. Muhammed b. Alî el-Hadramî el-İşbîlî en-Nahvî, **el-Mukarrib**, (Thk: Ahmed Abdussettâr el-Cevârî - Abdullah el-Cubûrî), Baskı Yeri Yok 1972.
- İbn Sîde, Ebû'l-Hasan Alî b. İsmâîl ed-Darîr el-Mursî **el-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-A'zam**, (Thk: Abdulhamid Hindâvî), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 2000.
- İbn Ya'îş, **Şerhu'l-Mufassal**, (Thk: Emil Bedî' Ya'kub), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût, 2001.
- Kızıklı, Zafer, **Ebu'l-Esved Ed-Du'eli'nin Arap Gramer Tarihindeki Yeri ve Önemi, "Dini Araştırmalar"**, Mayıs-Ağustos 2006, Cilt: 9, s. 25, ss. 268-280.
- el-Muberrid, Ebû'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr, **el-Muktadeb**,(Thk: Muhammed Abdulhalik), Beyrut, Tarih Yok.
- Muhammed el-Muhtar, Veledu Ebbah, **Tarihu'n-Nahvi'l-Arabî Fi'l-Meşriki ve'l-Mağrib**, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 2008.
- el-Murâdî, Ebû Muhammed Bedruddîn Hasan b. Kâsım b. 'Abdillâh b. 'Alî, **Tavdîhu'l-Makâsid ve'l-mesâlik bi-şerhi Elfiyyeti İbn Mâlik**, (Thk: 'Abdurrahman 'Alî Suleyman), Dâru'l-Fikru'l-'Arabî, Kahire, 2008.
- Radiyyuddîn Muhammed el-Esterâbâdî, **Şerhu'r-Radî li Kâfiyeti İbni'l-Hâcib**, (Thk: Yahya Beşir Mîsrî), Riyad,1996.
- es-Sabbân, Ebû'l-'İrfân Muhammed b. Alî el-Mîsrî, **Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Uşmûnî**, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1997.
- Sîbeveyh, Ebû Bişr 'Amr b. Osman b. Kamber, **el-Kitâb**. (Thk: 'Abdusselam Muhammed Hârûn), Kahire, Mektebetu'l-Hanci, 1988.

- es-Sîrâfî, Ebû Saîd Hasan b. Abdillâh b. Merzubân, **Ahbâru'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn**, (Taha Muhammed Zeynî, Muhammed Abdulmun'im Hafâcî), Mısır, 1955.
- Suyûtî, 'Abdurrahman b. Ebî Bekr, **Hem'u'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'il-Cevâmi'**, (Thk: Ahmed Şemsuddin), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût, 1998.
- el-Behcetü'l-Merdiyye, 'ala Elfiyyeti İbn Malik**, (Thk: Muhammed Salih el-Endîmeşkî), Kum, 1974.
- eş-Şâtîbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî el-Gırnâtî el-Makâsîdu's-Şâfiye fî Şerhi'l-Hulâsati'l-Kâfiye, (Thk: Komisyon), Ma'hedu'l-Buhûsi'l-'İlmiyye ve İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, Mekke, 2007.
- Şevkî Dayf, **Tecdîdu'n-Nahv**, Kahire, 2013.
- el-Uşmûnî, Nûruddin Ali b. Muhammed, **Menhecü's-sâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik**, (Thk: Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd), Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut, 1955.
- Vasmiyye, Abdulmuhsin Muhammed el-Mansûr, **Siyegu'l-Cumû' fî'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Mektebetu'r-Ruşd Nâşirûn, Riyad, 2004.
- Yâkut b. Abdillâh el-Hamevî, **Mu'cemu'l-Buldân**, Dâru Sâdr, Beyrût, 1995.
- Zebîdî, Ebu Bekir Muhammed b. Hasan, **Tabakatu'n-Nahviyyin ve'l-Luğaviyyin**, (Thk: Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim), Daru'l-Maarif, Mısır, 1973.